

"Лісова пісня": міф чи реальність?

Марія Коробко,
магістрантка

Чернігівського національного педагогічного
університету імені Т.Г.Шевченка

У статті запропоновано фрагмент вивчення драми-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня" для учнів 10-их класів.

Ключові слова: драма-феєрія, міфопоетика, міф, міфічні образи, казка.

*Звернення до культури минулого — це не зрада
своїй культурі, а доповнення і збагачення її.*

Дмитро Лихачов

Звідки мистецтво та культура взагалі черпають наснагу для власного існування? Звичайно ж, із міфології свого народу. Тому не дивно, що її ще називають колискою мистецтв. Багато українських та зарубіжних письменників послуговувалися цими джерелами для написання власних творів. Не винятком стала і Леся Українка, яка в основу свого твору поклала давні вірування і уявлення українського народу. Саме так з'явилася на світ її драма-феєрія "Лісова пісня".

У цій статті візьмемо собі за мету проаналізувати, яким чином були використані Лесею Українкою міфологічні надбання українського народу в "Лісовій пісні". Для реалізації такої мети виконаємо ряд завдань: витлумачимо поняття *міфопоетики*, *міфу*; будемо намагатися зрозуміти суть поняття *драма-феєрія*; прослідкуємо хід творення образів міфічних істот у творі Лесі Українки; визначимо можливу модель вивчення "Лісової пісні" учнями у 10 класі.

На вивчення творчості Лесі Українки в 10 класі дається 6 годин, тому було б доцільно 2 з них, а то й 3 відвести на вивчення драми-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня". Тоді перше заняття (з вивчення саме цього твору) учитель міг би присвятити повністю теорії літератури, звернути увагу на такі поняття, як *міфопоетика*, *міф*, *міфічні образи*, пояснити вибір письменницею такого незвичайного жанру для свого твору.

Учитель має сказати учням, що грецькі *mytos* (слово, переказ, сказання) і *poietike* (мистецтво творення) — це два складові компоненти, що лежать в основі поняття *міфопоетики*. У цьому випадку ми маємо справу з досить незвичним мистецтвом слова, що дозволяє створювати міфологічні структури творів і значення такої міцності, що навіть під час їх трансформації і переходу з одного твору в інший вони зберігають свою первинну спрямованість.

"Мітологія (*міфологія* — прим. К.М.) — статична, ми знаходимо однакові мітичні (*міфічні* — прим. К.М.) елементи, поєднані між собою ще і ще раз, але вони перебувають у закритій системі на противагу, скажімо, до історії, яка є відкритою системою" [3, с.457]

Міфи — давні за походженням сказання про богів, різних фантастичних істот, казкових героїв-напівбогів, потвор, чудеса тощо. Міфи виникали в той час, коли люди відчували безсилля в боротьбі зі стихійними

силами природи. Прагнучи пояснити незрозумілі явища, людина за допомогою фантазії витворювала міфи про надприродні сили, які нібито заселяють світ і втручаються в людське життя.

Міф — це не казка. Міфи відрізнялися від казок тим, що казки і в час їх створення сприймалися як плід фантазії, а до міфів ставилися як до чогось імовірного. Міфи відрізнялися і від легенд, бо останні в своїй основі мали все ж якісь реальні історичні події й особи. Ототожнювати міф з літературним твором також не можна.

Досліджуючи міфопоетику будь-якого твору, насамперед треба звертати увагу на те, які власне міфологічні структури як давні уявлення використовує автор і присутність самого автора в них, тобто, як він трансформує ці уявлення і яким чином вони вплітаються в канву художнього твору, наскільки сильно вони змінені і яке смислове навантаження несуть у творі. У кожному літературному творі, де автор використовує міфи (в тому числі і в "Лісовій пісні"), вони існують не в первинному стані, а дещо видозмінено, можуть бути узагальнено змальованими, але натомість нести цілий пласт уявлень, що пов'язані з ними. Саме таке явище можна спостерігати в драмі-феєрії Лесі Українки.

Акцентуючи увагу на тому, що міфи майже не існують в художньому творі в первісному стані, учитель має пояснити учням, що таке міфема та міфологема.

Міфема — (від грець. *mytos* -слово, сказання) — "найменший елемент, фундаментальний складник міфу, який використовують і в ньому і в художній літературі" [5, с.54]. Часто входить до складу системи світобудови, що відповідає уявленню людини, а не довіллю, вважається справжнім, а не надуманим.

Міфологема — (від грець. *mytos* — слово, сказання і *logos* — слово, вчення) — "уламок міфу, міфема, яка втратила свої автохтонні характеристики та функції, залучена до фольклорного тесту, в якому сприймається як вигадка, образна оздоба чи сюжетна схема, що вже стала традиційною" [5, с.54] Міфологеми поширені в художній літературі на рівні асоціацій із міфічними текстами.

Міфонім — (від грець. *mytos* — слово, сказання і *onoma* — ім'я) — "імена і назви богів, міфічних персонажів (Зевс, Аполлон, Дажбог, Перун, німфа, русалка та ін.) казкових героїв (Коза — Дереза, Вар-Горох, Івасик-Телесик, Кирило Кожум'яка, Чернигора та ін.)" [5, с.56]. Первинне значення цих імен може бути зміненим, внаслідок переосмислення і переробки їх народом.

Після пояснення понять "міфопоетика" і "міф",

вчитель може перейти до зв'язку твору Лесі Українки з ними. І насамперед тут слід було б визначити, чому поетеса обрала саме такий жанр твору і що він означає.

Письменниця дуже довго вагалася — який жанр обрати для "Лісової пісні", і назвала свій твір драмою-феєрією. Чому? Відповідь на це питання ми можемо знайти в її листах. Так, в листі до А.Кримського від 27 жовтня 1911 року вона пише: "Сього літа, згадавши про їх (волинські ліси — прим. К.М.), написала "драму-феєрію" на честь їм, і вона дала мені багато радощів, хоч я й відхорувала за неї (без сього вже не йде!). Се властиве, ein Marsendrama (з нім. — драма-казка, прим. — К.М.), по термінології Гауптмана (так він зве свій "Потоплений дзвін"), але я не знаю, як би се могло по-нашому зватись" [1, с.151]. Але їй і самій було важко визначитись із жанром, бо незадовго до цього, 28 вересня 1911 року в листі до матері поетеса називала свій твір "фантастична поема".

Драма — це (у вузькому розумінні слова) — від гр. drama — дія — "драматичний твір, в основу якого покладено хоч і гострий життєвий конфлікт, напружену боротьбу і складні переживання персонажів, але розв'язка не має трагічного характеру, так само, як і відсутня свідома настанова на сатиричне висвітлення подій і персонажів" [6, с.116].

Феєрія — (фр. Feerie — від fee — фея, чарівниця) — "театральна або циркова вистава, побудована на фантастично-казковому сюжеті й виконувана з використанням найрізноманітніших сценічних ефектів, щоб вразити глядача" [6 с.443]. Свою "Лісову пісню", в якій поряд із людьми діють казково-міфологічні істоти, Леся Українка назвала "драмою-феєрією", хоча в чорновому варіанті, окрім зазначених вище, був ще варіант "драма-фантазія". Також п'єсою-феєрією є твір І.Кочерги "Марко в пеклі".

Після обговорення нових для учнів термінів учитель, аби переконалися, що дітям зрозумілі нові слова, може провести невеличку літературознавчу роботу. Так, наприклад, він може запропонувати старшокласникам таблицю, де вони мають знайти

1. "Лісова пісня"	А) Драма
2. Театральна або циркова вистава, побудована на фантастично-казковому сюжеті й виконувана з використанням найрізноманітніших сценічних ефектів, щоб вразити глядача.	Б) Міфо-логіма
3. Драматичний твір, в основу якого покладено хоч і гострий життєвий конфлікт, напружену боротьбу і складні переживання персонажів, але розв'язка не має трагічного характеру, так само, як і відсутня свідома настанова на сатиричне висвітлення подій і персонажів.	В) Драма-феєрія
4. Уламок міфу, (...), яка втратила свої автохтонні характеристики та функції, залучена до фольклорного тексту, в якому сприймається як вигадка, образна оздоба чи сюжетна схема, що вже стала традиційною.	Г) Феєрія
5. Імена і назви богів, міфічних персонажів казкових героїв.	Д) Міф
6. Найменший елемент, фундаментальний складник міфу, який використовують і в ньому і в художній літературі.	Є) Міфема
7. Коли створювалась, то вважалась вигадкою.	Ж) Казка
8. Коли створювався, то сприймався як достовірні факти.	

відповідність.

Правильні відповіді: 1В, 2Г, 3А, 4Б, 5Є, 6Е, 7Ж, 8Д.

На наступному уроці було б доцільно перейти до безпосереднього вивчення тексту "Лісової пісні". Тут можна глибше зануритися в характеристику окремих персонажів. Так, учитель міг би розповісти про те, якими в уявленні народу постають ті персонажі, що зображені у творі.

Коли людина дивилася у воду, вона бачила там живі обличчя, і тому переконалися, що вода має своїх мешканців. Це різного роду "водяники, голі, старі, волохаті діди з довжелезною кудлатою бородою, що мовуть сильно шкочить людині, коли вона непрошено врывається до їхнього царства. Як люди купаються,

водяники можуть їх утопити, якщо вони перед тим, як зайти в воду, не перехрестилися. Водяник — це водяний цар, що володіє всією водою у світі" [2, с.30]. *Водяник* (водовик) — злий дух води, втілення стихії води. Найчастіше водяник уявлявся як чоловік з певними рисами тварини: замість рук — лапи, замість ніг — ласти або копита. Поставав водяник деколи і старим дідусем, обмотаним водоростями, обмазаним болотом, мав зелену бороду й зелені вуса, з лівої поли його одягу весь час капала вода.

У жертву водяникові приносили чорного козла, чорного півня. На водяних млинах у господарстві мельника для того, щоб Водяник йому не шкодив, годилося тримати лише чорну живність, чорну корову або козу, чорних курей. Місцем зустрічі людини з водяником, за повір'ям, найчастіше стає чорна вода. Вважалося, що водяник може зтягнути людину у воду під час купання або під час її катання на човні. Подібний випадок спроби втопити дядька Лева показано в "Лісовій пісні" Лесі Українки.

Русалка — злий дух води жіночої статі. Вважалося, що русалками стають дівчата, які втопилися, або нехрещені немовлята, потоплені матерями-покритками, щоб утаїти від усіх свій гріх — дітей. Уявлялися молодими красунями з довгим розпущеним волоссям. За віруваннями, в наступну неділю після Трійці виходили з води, бігали полями, гоїдалися на деревах, ловили дітей і загадували їм загадки. Якщо дитина не відгадала, її залоскотували до смерті. В русальний тиждень категорично заборонялося купатися, а виходячи в поле, треба було мати біля себе полин, якого русалки бояться.

На болотах живуть різні "болотяники, що люблять зтягувати до себе людей, особливо п'яних. По очеретах плодяться очеретники; навіть у криниці живе окремих криничний дід, — криничник" [2, с.35].

"А по лісах панують різні лісовики або полісуни, як його господарі. Живуть на густих деревах або по дуплах сирих дерев. По ночах дико верещать або стогнуть і лякають людину. Входячи до лісу, треба неодмінно перехреститися, щоб лісовики не причепилися. Лісова

сила часто провадить по лісах танці та жарти" [2, с.38].

Лісовик — злий дух, господар лісу, звірів, втілення самого лісу як неосвоєної людиною, а тому ворожої природи. Лісовика уявляли в подоби чоловіка в звірячій шкурі, але цей чоловік міг мати роги, копита, змінювати свій зріст. Вважалося, що він переганяє звірів, як худобу, з місця на місце, про що є згадка в "Тінях забутих предків" М. Коцюбинського. Ще Лісовика уявляли пастухом вовків. Лісовиком, за уявленнями, міг стати проклятий чоловік або залежний мрець (людина, яка померла насильницькою смертю), який лякає людей своїм сміхом, може підманути і забрати з собою дитину (мотив вільшаного короля в німецькій літературі), навести блуд, щоб людина не змогла вийти з лісу. У Лесі

Українки Лісовик — добрий і розважний дух лісу.

"На гаях панують гайовики, і так само можуть полювати на людину. На полях, у збіжжі живуть польовики, що люблять викочуватися по ньому, — тоді збіжжя полягле, — і носиться по житях та травах із

вітром. Часом вони приймають вигляд козла" [2, с.39].

"Мавки живуть у лісах на деревах, а не у воді, а русалки — у воді. Мавки гойдаються на вітах дерев, як у колисці, і заманоють хлопців, і залоскочуть їх до смерті" [2, с.45]. Також іще *мавка* (нявка, майка (від народної назви місяця май)) — злий дух, польова чи лісова русалка. У мавок, за українським повір'ям, перетворюються померлі до хрещення діти. Мавки спереду мають людське тіло, а ззаду тіла нема, тому видно всі нутроці. Лише в Лесі Українки в "Лісовій пісні" Мавка постає позитивним персонажем. В усіх інших творах ("Тіні забутих предків" М. Коцюбинського, "Ніч на полонині" Олександра Олесея) такий персонаж відповідав негативному уявленню про нього. Вважають, що слово "мавка" ("нявка") пішло від слова "навь", яке вперше зафіксовано письмово у "Повісті минулих літ". А слово "нав" означає "зомбі", тобто мрець, який ожив.

"Перелесник заманоє гарних дівчат і нищить їх" [2, с.27].

А якими ж зображає Лесея Українка міфічних істот? Учитель може дати завдання дітям знайти в тексті їх опис.

У своєму творі Лесея Українка так описує зовнішній вигляд Мавки: "...Мавка в ясно-зеленій одежі з розпущеними чорними із зеленим полиском косами...".

Лукаш

*...Що ж — ти зовсім така,
як дівчина... ба ні, хутчій як панна,
бо й руки білі і сама тоненька,
і яось так убрана не по панськи...*

*А чому же в тебе очі не зелені?
(Придивляється)*

*Та ні, тепер зелені... а були,
як небо сині... О! Тепер вже сиві,
як тая хмара... ні, здається, чорні,
чи, може, карі... ти така дивна!*

А ось опис зовнішності Мавки після зради Лукаша: "Вона в чорній одежі, в сивому непрозорому серпанку, тільки на грудях красніє маленький калиновий пучечок"; "Мавка змінюється раптом у вербу з сухим листом та плакучим гіллям"; "Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку".

У Мавки ще й багатий внутрішній світ і добра душа. Вона боронить Лукаша від байдужості до красивого, величного:

*Не зневажай душі своєї цвіту,
бо з нього виросло кохання наше!
Той цвіт від папороті чарівніший —
він скарби творить, а не відкриває.
У мене мов зродилось друге серце,
Як я його пізнала.*

Не байдужістю до волі, а палкою вірою в те, що воля не може пропасти, керується вона у своїх вчинках. Для Мавки воля така ж неодмінна умова життя, як існування явищ природи. Зневіра у невмирущості волі, в її розумінні, рівнозначна зневірі у вічність і неодмінність явищ природи:

*Ну як таки, щоб воля — та пропала?
Се так колись і вітер пропаде?*

Мавку чарує в людині її духовна краса і велич, що проявляються перш за все у мистецькій творчості; її вабить властива вільним натурам сталість почуттів, послідовність у коханні, довічна вірність у подружжі та інші глибоко моральні принципи. "Ви — як птахи: Клопочетесь, будете кубельця...".

Свою любов до Лукаша, що одухотворила її, Мавка

образно порівнює з гострим ножем, який, стинаючи живу гілку, робить з неї ніжний і звучний музичний інструмент: "... ти душу дав мені, як гострий ніж дає вербовій тихій гілці голос".

Проте для Мавки світ не замикався одним лише коханням. Пізнавши сильне почуття любові, Мавка глибше зрозуміла і новий для неї світ людей, і рідний їй світ природи.

*... Ти сам для мене світ, миліший, кращий,
ніж той, що досі знала я, а й той
покращав, відколи ми поєднались.*

Великою кількістю привабливих постатей позначена поетична демонологія поетеси. У "Лісовій пісні" вона найповніше втілена в образі Перелесника — гарного хлопця "у червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям, з чорними бровами, з блискучими очима". Проте за зовнішньою привабливістю у народній демонології часто криються підступність і жорстокість. Тож не випадково Мавка ставиться з великою упередженістю як до самого Перелесника, так і до його обіцянок.

Леся Українка докладно описує Водяника: "Він древній сивий дід, довге волосся і довга біла борода в суміш з баговинням звисають аж по пояс. Шати на ньому — барви мулу, на голові корона із скожок. Голос глухий, але дужий", "Водяник в дряговинні цупкій привик од віка усе живе засмоктувати". Дочки його — русалки, водяні царівни.

У "Лісовій пісні" русалки ходять з розпущеним волоссям. Вони граються у воді, ухкають, бризкаються, плещуться. Це вони стережуть порядок на річках, по озерах. Душі вони не мають, а тільки серце. Русалки водяні та лісові мавки — то подруги.

Русалка відстоює свою волю і відмовляється виконати наказ Водяника, не згоджується віддати перлової вінець, подарований їй морським царенком:

Русалка (пручаючись)

*З якого часу тут русалки стали
невільницями в озери? Я — вільна!
Я вільна, як вода!*

Водяник

В моїй обладі вода повинна знати береги.

Русалка

Іди на дно! Не хочу!

Щоб побачити, як діти опанували матеріал, можна запропонувати такі питання:

1. Чи відрізняється образ Мавки на початку, в середині, і в кінці твору? Якщо так, то як?
2. За їхній злочин дядько Лев погрожував привести щенятко-ярчуків. Про кого йдеться і чи це був їх останній поганий вчинок?
3. Хто невдало організовує замах на Лукаша?
4. Він наводить страх на лісових істот: Водяника, Русалку, Перелесника. Чому?
5. Малі заморочені істоти, в лахмітті, з вічним голодом на обличчі, що, врешті-решт, ховаються в хаті, а після пожежі — у мішках. Говорити це слово вголос не можна. Назвіть цих героїв.
6. Хто співає: "Як солодко грає, Як глибоко грає,

Розтинає мені груди, серденько виймає"?

7. Чому, на Вашу думку, Мавка досить обережно ставиться до Перелесника?

8. Кому належать слова: "Ні, я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає"? Як ви розумієте ці слова?

Отже, проведений аналіз показує, що зображені Лесею Українкою міфологічні персонажі "Лісової пісні" в основному такі, якими вони склалися в уяві українського народу. Проте кожен із міфічних персонажів "Лісової пісні" — не просто механічне перенесення витвореною народною фантазією відповідної надприродної сили. Залишивши мавку, лісовика, водяника, русалку, потерчат та інших персонажів нереальними істотами, Леся Українка разом з тим наділила їх загальнолюдськими рисами: вони по-людськи сприймають, відчувають і переживають радощі, невдачі, горе (наприклад, стан Мавки після зради Лукаша), по-людськи родичаться, гніваються. І зовнішній вигляд їх такий, як звичайних людей, хоч, за народною уявою, наприклад, мавки — невеличкі істоти. Тож у "Лісовій пісні" відбувається переплетення реальності з вигадкою. І в цьому не останню роль відіграє обраний письменницею жанр твору. Світ міфічний максимально розкривається для людини і наближається до неї, хоча при цьому зберігає свої первісні характеристики. Тому, звичайно, трактувати "Лісову пісню" як цілковиту реальність не можна, бо, по-перше, Мавка, Водяник, Лісовик, Польовик, Перелесник — це все істоти вигадані і підтвердження їх справжнього існування ми не маємо, а по-друге, підтвердження того, що лісова Мавка могла б закохатися в людського юнака, у давніх уявленнях слов'ян ми також не знаходимо. Швидше за все, цей твір треба сприймати як витвір фантазії, в якому ми знаходимо абсолютно різні пласти давніх уявлень. Так, дуже важко уявити, щоб в одному часі і просторі поряд існували лісовики, водяники і вовкулака. Але Лесі Українці вдалося написати такий художній твір, в якому поєдналися два світи — багатогранний і незвичний, може, навіть чарівний світ природи з усіма її мешканцями і світ людей, який тільки намагається осягнути всю велич і силу лісу, поля, води і разом утворити справжній, єдиний світ.

Література

1. Дорошко Л.С. Неоромантична природа раннього українського модернізму. — Брест, 2007.
2. Іларіон Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. — К., 1992.
3. Леві-Строс К. Міт та його значення. // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Зубрицької М. 2-е вид., доповнене. — Львів: "Літопис", 2001. С.448—458.
4. Леся Українка. Драматичні твори: Для серед. та ст. шкіль. віку. — Київ: "Веселка", 1982.
5. Літературознавча енциклопедія у 2 т. Т.2. / Автор-укладач Ковалів Ю.О. — Київ, 2007.
6. Словник літературознавчих термінів. / Упоряд. Лесин В.М., Пулинець О.С. 3-е вид. доповнене і перероблене. — Київ: "Радянська школа", 1971.

Марія Коробко "Лесная песня": миф или реальность?

В статье предложен фрагмент изучения драмы-феерии "Лесная песня" Леси Украинки для учеников 10-х классов.

Ключевые слова: драма-феерия, мифопоэтика, миф, мифические образы, сказка.

Mariya Korobko "On Wings of Songs": myth or reality?"

In the article fragment is presented of drama's style of "On Wings of Songs" by Lesia Ukrainka for pupils of 10-th forms.

Keys words: drama, myth-poetry, myth, mythical characters (images), fairy tail.